

ФІНАНСИ, ГРОШОВИЙ ОБІГ ТА КРЕДИТ

Синчак В.Я.,

*завідувач кафедри менеджменту, фінансів
та кредиту Хмельницького інституту
регіонального управління та права,
кандидат економічних наук, доцент*

НАТУРАЛЬНА СПЛАТА ПОДАТКІВ У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ ЯК ОДНА З ФОРМ РОЗРАХУНКІВ З БЮДЖЕТОМ

Однією з форм розрахунків з бюджетом у різні періоди розвитку податкових систем залишались натуральні податки у вигляді поставок сільськогосподарської продукції. Причому до таких розрахунків держава вдалась і при запровадженні фіксованого сільськогосподарського податку, який, як відомо, в Україні введено для всіх сільськогосподарських товаровиробників з 1 січня 1999 року. Проте, починаючи з 1 січня 2003 року, таку форму сплати було скасовано. Цілком очевидно, що запровадження та скасування поставок сільськогосподарської продукції в рахунок сплати фіксованого сільськогосподарського податку є явищем скоріше вимушеним, ніж закономірним. У свою чергу, це породжує одну з проблем, через яку сільгоспвиробники вимушені перепланувати свою діяльність з метою формування матеріальних та фінансових ресурсів для сплати цього податку.

Треба зазначити, що вітчизняні науковці, зокрема М.Я. Дем'яненко, Д.І. Дема, досліджуючи цей податок, звертають увагу на існуючі недоліки, які проявляються при визначенні об'єкта оподаткування, джерела сплати податку тощо. Як справедливо зауважує Д.І. Дема, “сплата податку продукцією потребує додаткових витрат на транспортування сільськогосподарської продукції та обмежує коло покупців” [1, 20]. Віддаючи належне вказаним науковцям та беручи до уваги праці інших авторів, які займаються дослідженням цього податку, треба зазначити, що питання натуральної сплати фіксованого сільськогосподарського податку до кінця ще не вивчено.

Визначаючи актуальність порушеної проблеми, водночас слід усвідомлювати, що за недостатності грошових ресурсів у сільському господарстві натуральні поставки сприяли своєчасним розрахункам з бюджетом. З огляду на зазначене, метою наукової статті є дослідження порядку сплати фіксованого сільськогосподарського податку за рахунок поставок сільськогосподарської продукції, виявлення основних чинників, що неоднозначно впливали на ці розрахунки, та обґрунтування пропозицій щодо сплати натуральних податків у сільському господарстві взагалі.

Продовжуючи дослідження у цьому напрямку, треба наголосити, що у податковій системі сільського господарства до цього часу ще не обґрунтовано поняття натурального податку. І це при тому, що така форма сплати певний час використовувалась сільгоспвиробниками. У найбільш загальному вигляді поняття натурального податку наведено у фінансовому словнику, авторами якого є А.Г. Загородній, Г.Л. Вознюк і Т.С. Смовженко. За їх визначенням: “податок натуральний – це податок, який держава стягує продуктами сільськогосподарського виробництва” [2, 336].

Не заперечуючи в принципі проти наведеного визначення, все ж таки треба визнати, що воно відповідає суті натурального податку, але лише на якомусь етапі розвитку податкової системи. Тут мова йде про натуральні податки, які зараховуються у сплату за рахунок наданих послуг, що характерним було й для фіксованого сільськогосподарського податку. Відомі й інші форми натуральних податків. Зокрема це стосується трудових повинностей, яким піддавались громадяни багатьох країн. З огляду на зазначене, вважаємо, що поняття натурального податку треба розширити, оскільки він може сплачуватись не лише продукцією сільськогосподарського виробництва. На нашу думку, під натуральним податком необхідно розуміти податок, який стягується уповноваженим державним органом у будь-якій формі, крім грошової.

Безперечно, що до найхарактерніших податків, які донедавна сплачувались за рахунок поставок сільськогосподарської продукції, слід віднести фіксований сільськогосподарський податок. Зауважимо, що з часу запровадження фіксованого сільськогосподарського податку його платникам було надано можливість розраховуватись з бюджетом як грошовими коштами, так і за рахунок поставок сільськогосподарської продукції. Треба наголосити й на тому, що у перший рік існування фіксованого сільськогосподарського податку в платників виникали певні складнощі при визначенні кількості продукції, яка поставлялась у рахунок його сплати. Причому чинним законодавством передбачалось, що кількість сільськогосподарської продукції з одного гектара угідь визначається на початку року і не підлягає коригуванню у зв'язку із зміною на неї ціни.

Після запровадження фіксованого сільськогосподарського податку стало зрозуміло, що ця норма Закону не дотримується. Причиною цьому стало те, що з метою стабілізації сільськогосподарського виробництва для платників фіксованого сільськогосподарського податку передбачались податкові канікули з 1 січня 1999 р. до 1 січня 2001 р. Але така ідея була не обґрунтована. На практиці податкові канікули для платників фіксованого сільськогосподарського податку проіснували менше двох місяців. Це й зрозуміло. Адже за законом, кошти від фіксованого сільськогосподарського податку у розмірі 68 відсотків мають перераховуватись на обов'язкове державне пенсійне страхування. Очевидно, що за такої ситуації зменшувалось джерело фінансування пенсій для сільських пенсіонерів. Аналогічна ситуація складалась і з джерелом фінансування фонду соціального страхування, до якого перераховується 2 відсотки від суми фіксованого сільськогосподарського податку [3].

Вагомість зазначеного вище зумовило те, що до статті 9 Закону України "Про фіксований сільськогосподарський податок" Верховною Радою України було внесено зміни від 3 лютого 1999 року. Суть цих змін полягала у тому, що платники не звільнялись від сплати коштів на обов'язкове державне пенсійне та соціальне страхування [4].

Із внесенням цих змін виникла необхідність у правильності визначення кількості сільськогосподарської продукції, яка мала поставлятися у рахунок фіксованого сільськогосподарського податку. Це стало можливим лише після прийняття Кабінетом Міністрів України постанови від 23 квітня 1999 року № 658 "Про затвердження Положення про порядок справляння та обліку фіксованого сільськогосподарського податку" [5].

Відповідно до вказаної постанови, за еквівалент при визначенні з одного гектара угідь кількості сільськогосподарської продукції, яка мала поставлятися у рахунок фіксованого сільськогосподарського податку, було взято одну тонну пшениці м'якої третього класу. Ціни на пшеницю щорічно затверджувались Кабінетом Міністрів України. Вищевказаною постановою Кабінету Міністрів України на 1999 рік її вартість затверджувалась у розмірі 220 грн., включаючи ПДВ.

Але, як уже зазначалось, оскільки поставки у рахунок фіксованого сільськогосподарського податку за вибором платника могли проводитись й іншою сільськогосподарською продукцією, то у цьому випадку господарствам необхідно було зробити певний перерахунок. За законом

цей обрахунок проводився як співвідношення вартості однієї тонни пшениці м'якої третього класу до такої ж кількості іншої продукції, що мала поставлятися у рахунок сплати фіксованого сільськогосподарського податку.

Право щорічного затвердження співвідношень вартості однієї тонни пшениці до відповідної продукції надавалось обласним радам. Тож окремим Розпорядженням Хмельницької обласної ради від 13 липня 1999 року за № 241 було затверджено такий перелік продукції на 1999 рік (табл. 1).

Таблиця 1

Перелік сільськогосподарської продукції та послуг, які зараховувались в сплату фіксованого сільськогосподарського податку

№	Види продукції	Співвідношення 1т пшениці до відповідної продукції
1	Пшениця м'яка 3-го класу	1,00
2	Пшениця м'яка 4-го класу	1,05
3	Пшениця 5-го класу	1,16
4	Ячмінь фуражний	1,16
5	Зерноsumіш	1,16
6	Кукурудза	1,00
7	Цукор	0,12
8	Борошно вищого гатунку	0,28
9	Борошно 1-го гатунку	0,31
10	Борошно 2-го гатунку	0,34
11	Крупа гречана	0,15
12	Крупа горохова	0,37
13	Крупа ячмінна	0,40
14	Крупа пшоно	0,28
15	Яловичина	0,04
16	Свинина	0,04
17	Жива вага дорослої худоби:	
	- вищої вгодованості	0,09
	- середньої вгодованості	0,10
18	Жива вага свиней 2, 3 категорій	0,07
19	Молодняк свиней	0,04
20	Молоко	0,61
21	Молодняк понад 400 кг вищої вгодованості	0,08
22	Молодняк ВРХ середньої вгодованості	0,09
23	Послуги (оранка, культивування, транспортування та інше)	по поточних цінах

Треба відзначити, що цьому документу передувало розпорядження голови Хмельницької обласної державної адміністрації від 9 червня 1999 року № 242/99-Р. Цим розпорядженням затверджувались обсяги і регулювався механізм поставки зерна з урожаю 1999 року в рахунок сплати фіксованого сільськогосподарського податку та погашення заборгованості перед Пенсійним фондом України.

Ще раніше Кабінетом Міністрів України прийнято постанову від 21 квітня 1998 року "Про невідкладні заходи щодо погашення заборгованості з виплати заробітної плати, грошового забезпечення, пенсій, стипендій та інших соціальних виплат на 1998 рік" [6]. По суті, цією постановою надавалось право проводити виплату пенсій у натуральній формі.

Механізм залучення від товаровиробників зерна у рахунок сплати фіксованого сільськогосподарського податку та погашення заборгованості, зокрема перед Пенсійним фондом, у Хмельницькій області регулювався окремим Порядком, затвердженим зазначеним вище розпорядженням. За окремими розрахунками фахівців до кожного району Хмельницької області доводились попередні обсяги зерна для зарахування цих поставок у сплату фіксованого сільськогосподарського податку (табл. 2).

Таблиця 2

Розрахунок залучення зерна у сплату фіксованого сільськогосподарського податку господарствами Хмельницької області за станом на 1 грудня 1999 року

Назва районів	Розрахункові обсяги зерна, т	Сума, грн., без ПДВ	Фактично поставлено, т	Сума, грн., без ПДВ	у % до розрахункових обсягів
1	2	3	4	5	6
Білогірський	2800	513324	2464	492800	96,0
Вінковецький	1850	339161	1594	318700	93,9
Волочиський	5770	1057814	3325	66500	62,9
Городоцький	4865	891900	3096	619200	69,4
Деражнянський	2540	465658	967	193400	41,5
Дунаєвецький	4590	841485	4496	899100	106,8
Ізяславський	3570	654488	2770	553900	84,6
Кам'янець-Подільський	5555	1018398	3780	756000	74,2
Красилівський	4865	891900	3763	752500	84,4
Летичівський	2095	384076	1372	274300	71,5
Новоушицький	3730	683821	1029	205700	30,1
Полонський	2730	500491	1828	365500	73,0
Славутський	2990	548157	1656	331200	60,4
Старокостянтинівський	5500	1008315	2209	441800	43,8
Старосинявський	3230	592156	1725	345000	58,3
Теофіпольський	3440	630655	2129	425900	67,5
Хмельницький	4150	760820	2926	585300	76,9
Чемеровецький	4450	815819	3919	783700	96,1
Шепетівський	3010	551823	1386	277300	50,1
Ярмолинецький	3565	653571	1643	328500	50,1
Всього по області	75295	13803832	48077	9614800	69,7

Як видно із даних таблиці 2, виконання поставок зернових культур у рахунок сплати фіксованого сільськогосподарського податку з урожаю 1999 року по Хмельницькій області за станом на 1 грудня склали 48,1 тис. тонн на суму 9614,8 тис. грн., що складає лише 69,7 відсотків від доведених завдань.

Звичайно, за відповідності ціни витратам господарств на продукцію, поставлену у рахунок фіксованого сільськогосподарського податку, натуральна форма сплати відповідала б інтересам платника. Але за умов, що склались з витратами на пальне у 1999 році, при ціні 1 т пшениці, встановленої урядом в розмірі 220 грн., включаючи ПДВ, господарствам стало не вигідно здавати зерно у рахунок сплати фіксованого сільськогосподарського податку.

Зважаючи на вищевикладене, слід додати, що за даними окремих господарств фактична вартість зерна у 1999 році складала понад 300 грн., разом з ПДВ (табл. 3). Це стало свідченням недосконалості натуральної форми сплати у перший рік запровадження фіксованого сільськогосподарського податку. За таких умов дійсно втрачався економічний зміст поставки продукції у рахунок сплати податку.

Таблиця 3

**Розрахунок фактичної ціни 1 т пшениці в спілці селян “Колос”
 Кам’янець-Подільського району Хмельницької області за 1999 рік**

Показники	Сума, грн.	Структура собівартості, %	Структура ціни, %
Фактична собівартість 1 т пшениці, всього, у т.ч.:	166,66	100,0	54,1
- витрати на оплату праці	7,67	4,6	X
- насіння	21,33	12,8	X
- паливо	12,17	7,3	X
- транспортні витрати	6,67	4,0	X
- амортизаційні відрахування	33,00	19,8	X
- витрати на поточний ремонт	11,33	6,8	X
- вартість мінеральних добрив	42,66	25,6	X
- загальногосподарські витрати	24,33	14,6	X
- інші витрати	7,50	4,5	X
Прибуток	89,90	X	29,2
Вартість 1 т пшениці без ПДВ	256,56	X	X
ПДВ	51,31	X	16,7
Вартість 1 т пшениці з ПДВ	307,87	X	100,0

Не заперечуючи самої ідеї добровільного вибору форм розрахунків з державою, треба зазначити, що з точки зору платника порядок встановлення ціни на сільськогосподарську продукцію, яка поставлялась у рахунок сплати фіксованого сільськогосподарського податку, не відповідав його інтересам. З цієї точки зору зазначимо, що хоч урядом було зроблено спробу врегулювати дане питання, але досягти цього стало можливо лише частково.

Зміни, що відбулися при визначенні ціни на пшеницю, яка поставлялась у рахунок сплати фіксованого сільськогосподарського податку, стосувались лише останнього кварталу 1999 року. Саме з 1 жовтня 1999 року ціну 1 т пшениці як еквівалента для обчислення кількості сільськогосподарської продукції, що поставлялась у рахунок сплати фіксованого сільськогосподарського податку, постановою Кабінету Міністрів України від 1 жовтня 1999 року № 1822 було збільшено з 220 грн. до 300 грн. [7]. Як зазначалось у спільному листі Державної податкової адміністрації України, Мінагропрому та Пенсійного фонду України від 10 грудня 1999 року № 18589/7/18-0617, пшениця, що видана у рахунок погашення заборгованості по пенсіях до 1 жовтня 1999 року, переоцінці не підлягає. Разом з тим вартість сільськогосподарської продукції, що надійшла у рахунок сплати фіксованого сільськогосподарського податку після 1 жовтня, мала до оцінюватись до рівня нової ціни.

Отож, сільськогосподарські підприємства, які розраховувались з державою сільськогосподарською продукцією, за еквівалент якої було взято 1 т пшениці вартістю 220 грн. змушені були поставити її у 1,3 рази більше, ніж ті господарства, які поставляли її після 1 жовтня 1999 року.

Безперечно, що такий порядок встановлення цін на сільськогосподарську продукцію мав негативний вплив на законослухняних платників податків. У цьому випадку у вигаді залишився той платник, який недобросовісно виконував свої обов'язки із сплати податку. Тобто він міг не поставляти сільськогосподарську продукцію до 1 жовтня. Причому це було у межах закону. Адже за законом поставка зерна у рахунок фіксованого сільськогосподарського податку проводилась товаровиробником у визначені ним строки за погодженням з районною державною адміністрацією, але не пізніше 15 жовтня.

Таким чином, з поставкою сільськогосподарської продукції у рахунок податку склалась ситуація, яка порушила декілька податкових принципів, таких як рівність та принцип єдиного підходу. Причому кожний із зазначених принципів в Україні затверджений законодавчо.

Тут ніхто не стане заперечувати, що не можна допускати таких випадків, коли одні платники одержують податкові привілеї за рахунок недосконалості порядку сплати податків. Із сплатою фіксованого сільськогосподарського податку у 1999 році могло статись саме так. Адже коли одним господарствам зерно, що поставлялось у рахунок сплати податку, зараховується по ціні 220 грн. за 1 т, а іншим, які поставляли її, наприклад, на один день пізніше, за 300 грн., то це могло привести до нерівності в оподаткуванні.

Не виключено, що за таких умов господарства, які поставили продукцію після 1 жовтня, одержали не стільки вигоди, як це завдало шкоди тим підприємствам, які провели ці поставки до зазначеної дати. Причому у вигазі не залишилась і держава. Хоча на перший погляд таке враження має місце.

Але при вивченні цього питання стає очевидним, що у програші залишаються усі учасники, які беруть участь у розрахунках, включаючи, у першу чергу, державу. По-перше, господарства, яким поставлене зерно зарахувалось за ціною 220 грн. за 1 тонну, маючи певний досвід, могли не поспішати із його поставкою у майбутньому році. Вони змогли б це зробити і наприкінці року за єдиними для всіх платників правилами та цінами, що уже сформуються на той час.

По-друге, платники фіксованого сільськогосподарського податку, яким зерно зарахувалось за ціною 300 грн., також могли не поспішати із поставками у майбутньому році. Адже вони уже мали позитивний для себе досвід, коли через затримку поставок зерна у 1999 році ними отримано певну перевагу у порівнянні з іншими господарствами, яким його зараховано за ціною 220 грн. Очевидно, що у майбутньому вони також могли сподіватись на такі ж податкові привілеї.

Ще у гіршому становищі могли перебувати і самі пенсіонери, які мали отримувати зерно у рахунок виплати пенсій. Для них як найсуттєвіше могла відчуватись недосконалість в оцінці зерна, оскільки це безпосередньо зачіпало їх інтереси. Це й очевидно. Адже при одержанні зерна до 1 жовтня пенсіонери мали можливість отримати його більше, ніж після цієї дати. У порівнянні з платниками фіксованого сільськогосподарського податку, пенсіонери були зацікавлені, щоб зерно, яке видавалось їм у рахунок виплати пенсій, розцінювалось за найменшими цінами.

Таким чином, при поставках продукції у рахунок сплати фіксованого сільськогосподарського податку в той час виникало декілька точок зору на існуючу проблему. Причому кожна із цих точок зору протилежна за своїм змістом. Першу точку зору безумовно підтримували ті, хто здійснював поставки сільськогосподарської продукції. На їх думку, поставлене зерно чи інша сільськогосподарська продукція у рахунок сплати фіксованого сільськогосподарського податку мали бути розцінені за найвищими цінами. За такої ситуації вони змогли б покрити свої витрати по виробництву цієї продукції та отримати більшу суму прибутку, що є кінцевою метою кожного суб'єкта підприємництва.

Іншу точку зору, що викладена вище, мали громадяни, які отримували цю продукцію у рахунок виплати пенсій, допомог соціального та заохочувального напрямку. Безумовно, за діючого порядку розрахунків з фіксованого сільськогосподарського податку та з виплати пенсій, пенсіонери були зацікавлені одержати продукцію у рахунок соціальних виплат до її переоцінки. Адже за обставин, коли продукцію буде переоцінено у сторону збільшення ціни, пенсіонери зможуть її отримати набагато менше.

Це основний прорахунок, що допущений при визначенні ціни на продукцію, яка поставлялась у 1999 році у сплату фіксованого сільськогосподарського податку.

По-третє, не можна не помічати й того, що недосконалість в оцінці зерна, яка проявлялась при сплаті фіксованого сільськогосподарського податку, не сприяла довірі платників податків до національної податкової системи у цілому. Насамперед, і що особливо небажано, могла втратитись довіра платників, які до цього часу належали до числа найбільш свідомих. Можна з впевненістю сказати, що замість того, щоб збільшувати кількість платників із податковою свідомістю, держава могла їх втратити. Причому це відбувалось не із об'єктивних причин, а через ігнорування основних податкових принципів, які відомі ще з часів Адама Сміта.

Це інший не менш важливіший прорахунок, допущений при заготівлі сільськогосподарської продукції у рахунок сплати фіксованого сільськогосподарського податку.

Можна припустити, що із зазначених причин та зважаючи на недосконалість в оцінці сільськогосподарської продукції, яка поставлялась у рахунок сплати фіксованого сільськогосподарського податку, Верховною Радою України було прийнято Закон України від 1 червня 2000 року "Про внесення змін до Закону України "Про фіксований сільськогосподарський податок" [8]. Із набранням чинності цього Закону (з 27 червня 2000 року) платники фіксованого сільськогосподарського податку мали можливість здавати сільськогосподарську продукцію у рахунок сплати цього податку за договірною ціною (але не нижче біржової ціни за вирахуванням витрат, пов'язаних з прийманням продукції). Причому поставлена у рахунок сплати фіксованого сільськогосподарського податку сільськогосподарська продукція оцінювалась за вказаною ціною на день сплати податку.

У цей же час Президентом України видано Указ від 29 червня 2000 року "Про невідкладні заходи щодо стимулювання виробництва та розвитку ринку зерна" [9]. Одним із основних завдань цього Указу стала оптимізація обсягів продажу зерна та запровадження механізму заставних і інтервенційних закупок, здійснення контролю за рухом зерна, оптимізація цін, захист сільськогосподарського товаровиробника та інвесторів від спекулянтів, перекупників і посередників на ринку, які, дестабілізуючи ціну, мали певний зиск від її зміни.

Таким чином, із запровадженням заставних закупок передбачалось, що зиск від перепаду цін на зерно буде мати не перекупник, а сільськогосподарський товаровиробник та інвестор. Суть заставної закупки якраз і полягав у тому, що при продажу зерна господарство не втрачає на нього права власності.

Звідси виходить, що при продажу зерна господарство матиме право на отримання доплати за вирахуванням витрат по його зберіганню. Це стосувалось і того зерна, яке мало поставляти на хлібоприймальні пункти у сплату фіксованого сільськогосподарського податку. У цьому й полягав основний зміст захисту сільськогосподарського товаровиробника та інвестора.

Адже до цього часу ціни, які формувались на зерно, ставили сільськогосподарських товаровиробників у невідгідне становище. Варто лише пригадати, що після закінчення жнив у 1999 році середні ціни на зерно по Україні становили 250-300 грн. Проте навесні 2000 року ціна на зерно збільшилась до 600-700 грн. Причому з урожаю 1999 року селянами було продано 11,5 млн. тонн зерна, у т. ч 11 млн. тонн – до нового року [10]. У програші знову залишились сільськогосподарські товаровиробники.

Тому із прийняттям Указу Президента України від 29 червня 2000 року "Про невідкладні заходи щодо стимулювання виробництва та розвитку ринку зерна" були підстави стверджувати, що питання оцінки зернових культур, які мали поставляти у рахунок сплати фіксованого сільськогосподарського податку, було врегульоване. Залишалось лише на практиці здійснити комплекс заходів, пов'язаних із заготівлею сільськогосподарської продукції.

Однак, як уже зазначено вище, Законом України від 3 квітня 2003 року № 659-IV поставки сільськогосподарської продукції у рахунок сплати фіксованого сільськогосподарського податку було скасовано [11]. Причому зазначений закон, який безпосередньо впливав на розрахунки з

бюджетом сільгоспвиробників, було введено пізнішим числом, оскільки він набирає чинність з 1 січня 2003 року.

Таким чином, з цієї дати сільськогосподарські підприємства повинні сплачувати фіксований сільськогосподарський податок лише у грошовій формі. Зрозуміло, що із відновленням грошової сплати податків у сільському господарстві значно спрощується порядок виплати пенсій для пенсіонерів.

Отже, розкриваючи практичні аспекти поставок сільськогосподарської продукції у рахунок сплати фіксованого сільськогосподарського податку, можна зробити такі висновки.

Запровадження двох форм сплати фіксованого сільськогосподарського податку було вимушеним явищем, але й необхідним. За рахунок натуральних поставок зерна у сплату фіксованого сільськогосподарського податку держава змогла вчасно проводити розрахунки за пенсіями та проводити інші соціальні виплати. Тому, на нашу думку, в особливі періоди розвитку податкових систем натуральні податки у вигляді поставок сільськогосподарської продукції можуть існувати, але лише за вимушених обставин. У всіх інших випадках сплата податків повинна проводитись у грошовій формі. Це не тільки спростить сам механізм сплати, але й сприятиме розвитку товарно-грошових відносин в державі.

Література

1. Дема Д. І. *Методологічні зміни в оподаткуванні сільськогосподарських товаровиробників // Фінанси України. – 2001. – № 2. – С. 19–23.*
2. Загородній А. Г., Вознюк Г. Л., Смовженко Т. С. *Фінансовий словник. – 4-те вид., випр. та доп. – К.: Знання, КОО; Л.: Вид-во Львів. банк. ін-ту НБУ. – 566 с.*
3. *Про фіксований сільськогосподарський податок: Закон України // Урядовий кур'єр. – 1999. – № 2-3. – 6 січня.*
4. *Про внесення змін до статті 9 Закону України “Про фіксований сільськогосподарський податок”: Закон України // Урядовий кур'єр. – 1999. – № 33. – 20 лютого.*
5. *Про затвердження Положення про порядок справляння та обліку фіксованого сільськогосподарського податку: Постанова Кабінету Міністрів України // Урядовий кур'єр. – 1999. – № 83–84. – 6 травня.*
6. *Про невідкладні заходи щодо погашення заборгованості з виплати заробітної плати, грошового забезпечення, пенсій, стипендій та інших соціальних виплат на 1998 рік: Постанова Кабінету Міністрів України // Урядовий кур'єр. – 1998. – № 85–86. – 7 травня.*
7. *Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 23 квітня 1999 року № 658: Постанова Кабінету Міністрів України // Урядовий кур'єр. – 1999. – № 192. – 13 жовтня.*
8. *Про внесення змін до Закону України “Про фіксований сільськогосподарський податок”: Закон України // Урядовий кур'єр. – 2000. – № 115. – 27 червня.*
9. *Про невідкладні заходи щодо стимулювання виробництва та розвитку ринку зерна: Указ Президента України // Урядовий кур'єр. – 2000. – № 117. – 1 липня.*
10. *Гайдуцький П. Аграрний ринок: тінь і світло // Урядовий кур'єр. – 2003. – № 209. – 6 листопада.*
11. *Про внесення змін до Закону України “Про фіксований сільськогосподарський податок”: Закон України // Урядовий кур'єр. – 2003. – № 79. – 26 квітня.*

Стаття рекомендована до друку кафедрою менеджменту, фінансів та кредиту Хмельницького інституту регіонального управління та права (протокол № 3 від 31 жовтня 2003 року)

